

Refleksiivisyys etnografisen asenteen ytimessä

Arvio teoksesta Gould, Jeremy ja Katja Uusihakala (toim.). *Tutkija peilin edessä. Refleksiivisyys ja etnografinen tieto*. Helsinki: Gaudeamus. 2016. 254 s. ISBN 978-952-495-381-8.

Tiina-Riitta Lappi

Etnografisessa kenttätöössä tutkimustieto rakentuu vuorovaikutuksessa informanttien kanssa. Inhimillisten kohtaamisten kautta tutkija oppii ymmärtämään tutkimuskentän ilmiöitä siinä elävien toimijoiden silmin. Jeremy Gouldin ja Katja Uusihakalan toimittamassa teoksessa *Tutkija peilin edessä. Refleksiivisyys ja etnografinen tieto* antropologit ja kehitysmaatutkijat avaavat kenttäkokemuksiaan ja kertovat, miten tutkimustieto monimutkaisista yhteiskunnallisista suhteista ja kulttuurisista käytännöistä rakentuu tutkijan ja tutkittavan vuorovaikutussuhteessa. Kaukaisille kentille ja haastaviin yhteiskunnallisiin tilanteisiin sijoittuvissa tapaustutkimuksissa kuvataan refleksiivisyyttä oman tutkijuuden kehittymisenä, ajattelemisen tapana ja analyysin muotona, joka muodostaa etnografisen tutkimuksen ytimen. Ennen kaikkea kirjoittajat analysoivat niitä tutkijaminän sisäisiä dialogeja ja ajatuksellisia prosesseja, joiden kautta etnografinen ymmärrys rakentuu. Teos ei pyri refleksiivisyyden kattavaan määrittelyyn, vaan kokonaisuudessa korostuu vahvasti ajatus siitä, että refleksiivisyys on perimmältään hyvin henkilökohtaista, mutta samalla etnografisen tutkimuksen keskiössä ja kokemuksellisesti jaettavaa.

Tietoa tuottava tutkijaminä

Tutkijan roolin keskeisyys ja sen vaikutuksen arviointi tutkimustiedon rakentumisessa on tänä päivänä itsestäänselvyys etnografisessa tutkimuksessa. Refleksiivisyyden problematiikka nousi sosiaalitieteelliseen keskusteluun 1970-luvulla syntyneen postmodernistisen ajattelun myötä ja 1980-luvulla vahvistunut positivismin kritiikki kohdistui aiemmin vallinneeseen käsitykseen havaintoja tekevästä tutkijasta objektiivisen todellisuuden välittäjänä. Postmoderni käänne johti empiiristen sosiaalitieteiden kentällä kriittiseen keskusteluun myös etnografisen ja antropologisen tutkimuksen kolonialistisesta perinteestä ja tiedonmuodostuksen valtasuhteiden vääristymistä tutkijoiden ja tutkittavien välisessä vuorovaikutuksessa. Kun refleksiivisyyden vaatimuksesta ja sen tutkimuksellisesta merkityksestä on tullut

vakiintunut osa etnografisen tiedontuotannon prosessia, sen problematisointi on jäänyt vähemmälle huomiolle. Vaarana on kuitenkin refleksiivisyyden teknistyminen ja välineellistyminen, jolloin etnografian merkitys yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen episteemisenä uudistajana heikentyy.

Johdantoluvussa Jeremy Gould kuvaa tiedonmuodostuksen kulmakiven, datan syntyä ”episteemisessä hetkessä”, jossa tutkijan aistinvarainen kokemus muuttuu tiedostetuksi havainnoksi. Tutkija kirjaa havaintonsa muistiin, jolloin siitä tulee potentiaalista dataa. Kentällä tutkijan aistinvarainen kokeminen kouliintuu, jolloin kiinnostuksen ja havainnoinnin kohteet tarkentuvat tai muuttuvat. Refleksiivisyys vaatii tutkijaa analysoimaan omia ajattelutapojaan. Gould esittelee kolme positivismin kriittistä nousevaa refleksiivisyyden ulottuvuutta, joilla tutkija voi suhteuttaa ja arvioida omaa toimintaansa ja ajatteluaan suhteessa tutkimuskentällä tehtyihin havaintoihin. *Kokemuksellinen refleksiivisyys* on tutkijaminän sisäistä pohdiskelua ja viittaa tutkijan ”intuitiiviseen” tapaan reagoida tutkimusympäristöön. *Relationaalinen refleksiivisyys* puolestaan kohdistuu siihen, miten tutkija suhtautuu tutkittavien sosiaalisiin suhteisiin ja niistä muodostuviin suhdeverkostoihin. Kyseessä on tutkijan pyrkimys tunnistaa ja selkeyttää tutkimuskentän valtasuhteita, joiden ymmärtäminen on tärkeää, koska niiden ulkopuolella on mahdotonta täysin pysyä. *Postkoloniaalisessa refleksiivisyydessä* nämä kaksi edellä mainittua relaatiota yhtyvät toisalta herkistymisenä ”oman kehon demografisten ominaisuuksien epistemologisille heijastumille” ja toisaalta pohdintana tutkijaminän osuudesta ja osallisuudesta koloniaalisten valtasuhteiden jatkuvuuteen.

Teoksen kaikki luvut käsittelevät erilaisten refleksiivisyyksien synnyttämiä ajatteluprosesseja ja niiden vaikutuksia sekä tutkijaminän muuntumiseen että viime kädessä tutkimuskentän tarkentumiseen ja koko tutkimuksen muotoutumiseen. Refleksiivisyyden problematiikka ei ole universaalisti aukikirjoitettavissa, vaan se on aina sidoksissa tutkijaan, tutkimuksen kohteeseen ja näiden moninaiisiin suhteisiin kentällä ja kentän ulkopuolella. Johdannossa todetaan, että kirjoittajat ennemminkin kuvaavat kokemuksiaan kuin selittävät niitä. Mielestäni kuvaukset ovat silti myös selityksiä ennen kaikkea tutkijalle itselleen (ja sen myötä myös tämän teoksen lukijalle) siitä, miten kenttätyöprosessit ovat edenneet ja miten tutkimus on saanut lopulta muotonsa. Ne kuvaavat moninaisesti refleksiivisyyden välttämättömyyttä tiedollisena, toiminnallisena ja kokemuksellisena käytäntönä etnografisessa tutkimuksessa.

Vastavuoroisuus ja tasavertaisuuden haaste

Lähtiessään kentälle tutkijan on hyvistä aikomuksista ja suunnittelusta huolimatta mahdoton ennakoida kaikkia niitä yllättäviä ja hämmentäviäkin kohtaamisia ja sosiaalisia tilanteita, joihin hän tutkimusta tehdessään joutuu. Eija Ranta kuvaa monimutkaisia tutkijan ja tutkittavien välisiä suhteita ja niistä seuranneita haasteita Boliviassa, missä hän tutki alkuperäiskansojen kehityspoliittisia diskursseja. Luottamukselliset suhteet yhteen informanttiin vaikeuttivat kohtaamisia ja luottamuksen rakentamista toisaalla. Alkuvaiheen kokemus ”episteemisestä kumppanuudesta”, jossa tutkija ja tutkittavat jakavat ajatuksia, näkemyksiä ja ymmärrystä, osoittautui vähitellen epäselväksi kudelmien ja suhteiden verkostoksi,

jossa tutkijan oli vaikea määritellä omaa rooliaan ja positiotaan häilyvän poliittisen tilanteen valtapyrkimyksissä ja -verkostoissa. Tutkija joutui ymmärtämättään tutkittaviensa valtapyrkimysten legitimoijaksi, jonka hän kenttätönsä aikana tulkitsti epäonnistumiseksi.

Vähitellen tilanne avautui toisin ja Ranta ymmärsi päässeensä sisään muutosprosessissa olevan yhteiskunnan moninaisiin poliittisiin kiemuroihin, mikä myös tarkensi tutkimuksen lopullista fokusta. Osallisuus monimuotoisten refleksiivisyyksien teatteriin avasi näkymän niihin vaikeuksiin, joita uudet poliittiset toimijat omassa toiminnassaan kohtasivat ja refleksiivisyys toimi näin myös analyysin muotona. Samansuuntaisia kenttätökokemuksia avaa Henri Onodera kuvatessaan etnografisen häilyvyyden problematiikkaa tutkiessaan poliittisten aktivistinuorten toimintaa ja arkielämää 2000-luvun Kairossa. Tärkeää on muistaa, että tutkijan tavoittama tieto on aina jollain lailla rajallista, ja tutkijan on siedettävä aina jonkinasteinen toiseus suhteessa tutkimiinsa ihmisiin ja yhteisöihin. Pohjois-Ugandassa hiljattain päättyneeseen sotaan liittyvää hiljaisuutta tutkinut Henni Alava kirjoittaa pohtineensa, pitäisikö etnografisen tutkimuksen tavoitteena pitää mieluummin aavistelemista kuin tietämistä ja tullessa siihen tulokseen, että vastaus kysymykseen on kyllä.

Epämukavuuksia kentällä

Kenttäkokemuksissa ja vuorovaikutustilanteissa nousee useissa luvuissa esiin epämukavuus, josta toisinaan kirjoitetaan ehkä hieman häpeilevään tai jollain tapaa anteeksipyytelevään sävyyn. Useammassa teoksen luvussa viitataan epäonnistumisen kokemuksiin tutkijana, kun tutkija huomaa joutuneensa tilanteeseen, jossa tuntee olonsa hankalaksi tai jopa jollain tapaa uhatuksi. Tutkijat esittävät nämä epämukavuusalueet usein yllätyksinä, jonain sellaisena, jota he eivät odottaneet kohtaavansa kentällä tai vuorovaikutussuhteissa eikä niiden kohtaamiseen ei ehkä osata varautua etukäteen samalla tavoin kuin muihin kentän haasteisiin ja mahdollisesti vastaantuleviin tilanteisiin. Katja Uusihakala kirjoittaa kitkaisista kenttäkohtaamisista valkoisten zimbabwelaisten siirtolaisyhteisössä, missä yksi hänen informanteistaan julistautui avoimesti rasistiksi ja toi asenteensa hyvin vahvasti esiin haastattelutilanteissa pyrkien muuttamaan tutkijan asennoitumista omansa kaltaiseksi. Erityisesti Uusihakala pohtii tapausesimerkinsä kautta sitä, miten tutkia ihmisiä, joiden kanssa ei ole samaa mieltä eikä halua jakaa heidän maailmankatsomustaan. Haastattelutilanteiden vaikeuden vuoksi hän päätti lopettaa ne, mutta myöhemmin ymmärsi, että myös omassa yhteisössään kyseinen informantti oli marginaalissa. Tutkijan ja tutkittavan välisen suhteen ristiriitaisuudesta ja kuormittavuudesta huolimatta kohtaaminen oli merkityksellinen, koska se auttoi ymmärtämään yhteisön ääneenlausumattomia kulttuurisia sääntöjä, jotka koskivat soveliaan sosiaalisen kommunikaation ja käytöksen luonnetta ja rajoja.

Kirjan tapaukskertomusten perusteella näyttäisi siltä, että juuri tutkijaminän epävarmuuksien kautta ja niitä reflektoimalla tutkija löytää usein oman tutkimuksensa kannalta hedelmällisimpiä ja relevanteimpia kohtia ja ”kohteita”. Ajatus epäonnistumisesta saattaakin parhaiten avata ymmärrystä siitä, mikä tutkimuksellisesti on merkittävää ja keskeistä. Ehkäpä epämukavuuksia ja erityisen

haastavia kohtaamisia ei pitäisi ottaa epäonnistumisena, vaan ymmärtää niiden olevan keskeinen osa etnografista tutkimusta ja refleksiivisyyden ”polttoainetta”, jota ilman tutkija ei pääsisi tiedonrakentumisen ytimeen. Katja Uusihakalan sanoin ”potentiaalisia oppimisen ja oivalluksen hetkiä ovat juuri ne, jolloin tutkija on haavoittuvimmillaan ja inhimillisimmillään”.

Tutkija peilin edessä

Refleksiivisyys on läsnä monin eri tavoin etnografian arjessa, sekä kentällä että kaikkialla, missä tutkimus ja siihen osallistuneet ihmiset kulkevat tutkijan mukana. Tutkija on peilin edessä, arvioi omaa toimintaansa ja suhdettaan kenttään, mutta joutuu myös tilanteisiin, jossa tutkijan on kyseisellä hetkellä vaikea ymmärtää, mitä hänen ympärillään tapahtuu. Kenttätö on aina yllätyksellistä, mikä osaltaan edellyttää jatkuvaa sekä oman tutkijuuden, tutkimuskentän että tutkimustehtävän reflektointia. Kirjan tapauskertomukset perustelevat hyvin refleksiivisyyden tärkeyden etnografisen tutkimuksen ja tiedontuotannon ytimessä. Kuvaamalla oman tutkijaminän pohdintoja, reaktioita, hämmennystä, tunneskaaloja, onnistumisia ja tutkimuskentälle positioitumisen kokemuksia teoksen kirjoittajat avaavat näkymän refleksiivisyyden problematiikan moninaisuuteen ja siihen, miten keskeinen merkitys sillä on etnografisessa tiedonmuodostuksessa.

Kaikki kirjan artikkelit kuvaavat niin kutsuttuja ”kaukaisia tutkimuskenttiä”, mutta paljon etnografista tutkimusta tehdään myös läheisillä ja tutkijalle kulttuurisesti tutuilla kentillä. Kirjaa lukiessa on ollut kiinnostavaa huomata, että monet kirjoittajien käsittelemät refleksiivisyyteen liittyvät teemat ja kysymykset ovat relevantteja tutkijalle tutummillakin kentillä. Kirja havahduttaa miettimään näitä tuttujen kenttien vuorovaikutussuhteita syvällisemminkin, koska toisinaan tutkijaminän suhdetta ”omaan” kulttuuriin tai itselle tutumpaan kontekstiin saattaa olla vaikeampi asettaa riittävän perusteelliseen refleksiiviseen tarkasteluun. Refleksiivisyys on ajattelemisen tapa, joka kehittyy sen tietoisesta harjoittamisesta kautta. Se on myös henkilökohtaista ja jokaisen on ”opeteltava” oma tapansa sen käsittelyyn ja esittämiseen. Tämä teos antaa siihen hyviä virikkeitä. Se kuvaa tapausesimerkkien kautta syvällisesti tutkijaminän läsnäoloa kentällä ja refleksiivisyyden merkitystä yhtenä kenttätöön keskeisenä tutkimusvälineenä.

Dosentti, FT Tiina-Riitta Lappi työskentelee yliopistotutkijana Helsingin yliopistossa kansatieteen oppiaineessa.